

неМИРНА књижевност, култура, идеологија

Институт за књижевност и уметност
Посебна издања
Књига LII

Уређивачки одбор
Академик Габријела Шуберт
Академик Иван Чарота
Проф. др Љиљана Бањанин
Проф. др Силвија Бајцар
Др Бојан Јовић
Др Татјана Јовићевић
Др Драгана Грбић

Рецензенти
Проф. др Валентина Питулић
Проф. др Ангела Рихтер
Проф. др Раја Заимова
Проф. др Радивоје Микић
Проф. др Бојан Ђорђевић
Др Марко Недић
Др Зоја Бојић
Др Јелена Милинковић

неМИРНА књижевност, култура, идеологија

Зборник радова посвећен Весни Матовић

Уредиле

Др Татјана Јовићевић

Др Драгана Грбић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД 2022.

Гордана Илић Марковић¹
Институт за славистику, Универзитет у Бечу

У ПОТРАЗИ ЗА ЈЕДНОМ ПРИЧОМ ИЗ ЗАРОБЉЕНИШТВА – ПАВЛЕ ПАЈА ПРЕДРАГОВИЋ У АШАХУ НА ДУНАВУ

Сажетак: У есеју је дат краћи приказ живота српских ратних заробљеника током Првог светског рата, са тежиштем на логорима Ашах на Дунаву и Маутхаузен. Циљ приказа је упознавање са две слике Павла Предраговића из заробљеничких година, до сада непознате јавности, а до којих је ауторка овог рада дошла током свог теренског истраживања у Горњој Аустрији.

Кључне речи: сликари у рату, Први светски рат и уметност, ратни заробљеници, Павле Паја Предраговић, логор Ашах на Дунаву

Први светски рат није се одвијао само на бојиштима већ и у медијима – био је то и први велики медијски рат. Ратни пресбирио свих земаља, сваки у оквиру својих могућности и управљајући се сопственим циљевима, посветили су се цензурисаном извештавању у медијима, позоришној сцени, музици, сликарству, фотографији и филму као медију у зачетку.

И у Аустроугарској и у Краљевини Србији током рата ангажовани су тзв. ратни сликари, који су имали задатак да визуализују ратне догађаје. Сликали су сцене борбе, колоне ратника, али и колоне рањеника, израђивали пејзаже и осликавали живот цивилног становништва у ратним условима, портретисали војнике и цивиле; сликали су пејзаже предела кроз које су се кретале војске; бележили су сцене са фронта и позадине – из болница и заробљеничких логора. Ове слике коришћене су током рата у пропагандне сврхе, за мобилизацију цивилног становништва, као и за прикупљање новчаних прилога, углавном за хуманитарне фондове. Излагане су на изложбама у земљама команде области или у иностранству; употребљаване су и као илустрација у штампи. Међу њима су како дела мале уметничке вредности, тако и она која ће остати као највећи домети појединих сликара.

Некада су ратни сликари били и војници, што је чешће био случај у Војсци Србије, док су у Аустроугарској они углавном припадали уметничкој секцији Ратног пресбирора, и стварали највећим делом у атељеима ван борбених линија – по извештајима са фронта или фотографијама. Повремено би организовано одлазили у близину фронта, у већ освојена или окупирана подручја, са задатком да своје утиске по повратку пренесу на платно.

1 gordana.ilic.markovic@univie.ac.at

До привилегије сликања у позадини српски сликари долазе тек у егзилу на Крфу, где су сликали протекле догађаје по начињеним скицама или по сећању, али и многобројне сцене из егзила. Овој категорији припадају и слике настале у Тунису, у логору за реконвалесценте, као и оне настале у избеглиштву у Француској или Швајцарској.

Док су се, у Аустроугарској, неки уметници пријављивали као добровољци за фронт, попут Оскара Кокоске (Oskar Kokoschka), очекујући у ратном вихору инспирацију, други су у рат улазили тек подлежући обавезној мобилизацији, попут Егона Шилеа (Egon Schiele). Бирајући између фронта и платна многобројни сликари подносили су молбу за пријем у уметничку групу Пресбиороа.

У Србији није постојала могућност избора, сем код сликара у позним годинама или сликарки, јер ни једни ни други нису подлежали општој мобилизацији. Млади српски сликар Никола Џанго, о којем ће још бити речи, распоређен је, због својих година, у ђачку чету у Скопљу, али се убрзо, као и остали млади и још неспремни за фронт, нашао на фронту. Надежда Петровић на фронт одлази као болничарка, и тамо и слика.

Посебну целину у стваралаштву ратних сликара чине слике из заробљеничких логора. О овој категорији можемо говорити везујући је за Аустроугарску, Немачку, Италију или нпр. Француску, али не и за Србију, која се од првог дана рата налазила на фронту, а од јесени 1915. била окупирана. О српским сликарима у логорима говоримо искључиво у контексту конкретних сликара-заробљеника. Овај прилог посвећен је једноме од њих, Павлу Паји Предраговићу.

Са депортацијом цивилног становништва Краљевине Србије и српских војних ратних заробљеника у логоре Аустроугарске монархије отпочиње се већ августа 1914. године. С обзиром на спроведену општу мобилизацију, међу војним заробљеницима нашли су се сви слојеви друштва, што значи да су осим војно способних мушкараца у логоре, као цивилни заробљеници, интернирани и старији мушкараци, жене и деца. На хиљаде цивила и војника Краљевине Србије депортовано је и у логоре у Бугарској и, у мањем броју, у Немачкој. Неколико хиљада српских ратних заробљеника је током рата из логора Аустроугарске или из окупиране Србије пребачено у Италију и Османско царство, на рад на фронту, али и на изградњи железница и мостова – што је Хашком конвенцијом о ратним заробљеницима било стриктно забрањено, али јесте практиковано.

У време избијања Првог светског рата у Аустроугарској монархији је, по попису из 1910, живело близу два милиона Срба. Већ непосредно после атентата на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, отпочиње се са хапшењем Срба у Монархији, а са почетком рата и са њиховим интернирањем у логоре широм земље. Срби су доспевали у ратно ропство и као припадници аустроугарске војске, те их је било и у логорима у Русији, Италији, чак и у далеком Јапану или у земљама афричког континента. Као предратни исељеници у прекоокеанске земље, а пореклом из Аустроугарске монархије, бивали су током Првог светског рата интернирани, каквог ли парадокса, и као *enemy allies* у Канаду и Аустралију. Што се рат више распламсавао, то је растао и број заробљаваних. Депортације нису јењавале до самог краја рата.

Највећи број Срба нашао се у заробљеништву у Аустроугарској монархији. Многи су умирали већ у транспорту, или убрзо по доласку у логоре, изнурени борбама, слаби и изгладнели. Смртности у првим месецима рата доприноси и чињеница да логорске бараке углавном још нису биле постављене, те се умирало и од хладноће. До следећа два таласа високе смртности у аустроугарским логорима долази у периоду зима 1914 / пролеће 1915. године, када је наступила епидемија тифуса, и у јануару 1917. године, када су се температуре у Аустрији спуштале и до -30 степени. Уз то, Аустрија је од 1916. године била погођена ембаргом, те је владала оскудица и хране и огрева.

Новембра 1914. формира се заробљенички логор Маутхаузен (Mauthausen) у Горњој Аустрији, недалеко од Линца, у истоименом малом месту на Дунаву. Иако се Маутхаузен везује првенствено за Други светски рат, ваља знати да су 1914. године у њега депортовани српски војници заробљени у првим ратним операцијама у западној Србији, тако да је од самог почетка па до краја Првог светског рата и у новинама и код локалног становништва он носио назив „српски логор“. Епидемија тифуса је у првој ратној зими однела 12.000 од, по подацима црквене општине Маутхаузен за јесен 1914. године, 15.000 регистрованих српских заробљеника. После сређивања хигијенских услова у логор пристижу нови заробљеници, сада и Италијани. По завршетку рата о гробљу логора старају се Италија и Црни крст Аустрије, те тако гробље постаје „италијанско“. Међутим, истраживања и публикавања у последњих неколико година подстакла су градњу српске спомен-капеле на овом највећем српском гробљу ван Србије, која ће бити освештана 2023. године.

Четрдесетак километара узводно Дунавом, у месту Ашах (Aschach an der Donau), у јесен 1915. настаје нови логор. Први заробљеници и овог логора опет су били Срби који су преживели страшни талас смрти у логору Маутхаузен. Од лета 1915, осим нових транспорта са ратишта, а затим, од јесени, и из окупиране Србије, осим депортованих српских војних и цивилних заробљеника, и у овај логор доспевају Италијани, па и понеки Рус, или интернирани из Албаније и Црне Горе. И Маутхаузен и Ашах су мала места, а оба логора била су конципирана да приме 30 до 40 хиљада заробљеника. Године 1916. наступа најхладнија ратна зима. Оскудицу изазвану ембаргом и хладноћу трпи и локално становништво и заробљеници. До пролећа 1917. без престанка се копају нове масовне гробнице, гробља се шире. До какве-такве стабилности долази тек од краја пролећа 1917: почињу редовније да стижу хуманитарни пакети српских организација из иностранства, из Швајцарске и Француске највише, као и хуманитарних друштава из савезничких и неутралних земаља. Појачава се активност Црвеног крста. Пошта је редовнија, покоји војни заробљеник и из ова два логора доспева на слободу путем размене, а понеки цивилни бива чак и отпуштен из логора. У новинама, које су се у прве три године рата посвећивале претежно стању на фронту и потребама војника у борбама, учесталији су извештаји и о логорима.

Евиденција имена умрлих у ова два повезана логора, као и до данас очувана гробља, те ретки записи заробљеника, фотографије, руком писане новине и покоја слика и руком рађени предмети сведоче.

Још увек нису сви отргнути од заборављања. Немачка штампа бележи да се 1917. у аустроугарским логорима налази 96.000 српских војника и 700 официра, док је 1914. године реч о око 50.000 српских војних заробљеника у Монархији. Бројеви су непоуздани, али само овај навод показује да се број заробљеника развојем рата, и поред масовног умирања у прве две године, новим транспортима вишеструко увећавао. Статистикама су ретко обухваћени интернирани српски цивили. Спискови имена заробљених, имена умрлих, премештених у друге логоре, отпуштених пред крај рата – нису потпуни и нема изгледа да ће бити могуће надоместити овај недостатак. Тачан број становника Краљевине Србије или Срба из Монархије који су били у логорима Аустроугарске монархије није, дакле, могуће установити, као ни број оних који у њима нису преживели. О разлозима за дуго запостављање ове теме већ се писало. Нећемо сада. Додајмо само: свако ново истраживање доноси вредне податке и расветљава овај део историје.

Сликарство и овде даје свој допринос. Егон Шиле, који је по ратном распореду чувар у логору Генсерндорф (Gänserndorf), недалеко од Беча, не напушта сликарство. У годинама 1915. и 1916. настаје његова серија портрета руских заробљеника. Шиле није био ратни сликар већ сликар у рату. Портрети су сачувани у приватној колекцији његовог пријатеља, а сам Шиле умро је пред сам крај рата, од шпанског грипа.

Уметничка секција аустроугарског ратног Пресбириа ангажовала је одабране сликаре. Двадесетосмогодишњи сликар из Граца, Вилхелм Тењ (Wilhelm Thöny), студент сликарства из Минхена, града у којем су студирали и многи српски сликари тога доба, ни после више молби које је поднео за пријем у уметничку секцију Пресбириа, ни после интервенција породице и пријатеља, није примљен. Али позван је да у логорима Аустроугарске наслика портрете припадника различитих нација, за збирку „Непријатељи Немачке и њени савезници“, која је од 1915. рађена по налогу немачког краља Вилхелма. Позиву који му је омогућавао да не буде на фронту он се одазива, и у наредне две године има више радних боравака у логорима, међу њима и у логорима Маутхаузен и Ашах на Дунаву. Слике које је оставио једним су делом настале у самом логору, па постоји могућност да је дошло и до сусрета са српским сликарима које је тамо затекао, а неке од њих сигурно је познавао са студија у Минхену. Већи део ових портрета и сцена из логорског живота настаје на основу начињених скица и фотографија, што је била устаљена пракса.

Крајем септембра 1916. Тењ пише из логора Маутхаузен својој супрузи:

Већ ми је доста боравка овде... Још да насликам једног Руса, једног Италијана и једног Србина и онда идем даље. Данас сам присуствовао чак и једној операцији – ампутацији ноге, направио сам и малу скицу тога. Све у свему нисам задовољан својим делима... Данас сам ужасно лењ, уз то ми је и хладно; одох сада код српских музиканата, да ми свирају и играју – можда ћу нешто и нацртати.

У издање ове збирке, коју су текстом пропратили етнолози, антрополози и књижевници, и у којој је представљено 80 типологија

„непријатељских нација“, ушло је седам његових портрета: два портрета Италијана и по један Албанца, Србина, „српског Циганина“, Румуна и Грка. Поред ових портрета, у Музеју Граца, као и у приватним збиркама, сачувано је више његових слика из логора, што нам омогућава још један поглед на логорски живот.

Ашах на Дунаву по попису из 1910. броји 1.765 становника, а логор предвиђен за до 30.000 заробљеника био је смештен на само посла сата хода од центра места, на путу за Ефердинг (Eferding), град богате историје, али и чувен по највећем броју гостионица по глави становника. У овај логор били су депортовани и војни и цивилни заробљеници, углавном Срби и Италијани, а касније, у мањем броју, Руси, Албанци, Румуни и Грци, који су ту пребацивани појединачно, из других логора.

Заробљеници су распоређивани на рад у оближњи каменолом, рад на пољима и у домаћинствима. Четрдесетини страних грађана противничких земаља као место боравка био је одређен Ашах. За разлику од заробљених у логору, они су имали слободу кретања уз дневно пријављивање полицији, али су сами плаћали трошкове свога смештаја и исхране, те је јасно да су то себи могли да приуште само имућнији. Један од конфинираних у Горњој Аустрији био је и бивши министар Краљевине Србије Владан Ђорђевић.

Сведока времена више нема да из прве руке сазнамо како је изгледала свакодневица у овом малом месту у којем је неких дана бивало и десетину пута више заробљеника него локалног становништва. Били су препознатљиви у слици града – ако не по својој одећи, нарочито Срби са шајкачама, а оно по ознакама логора које су били дужни увек да носе. У гостионице нису могли улазити нити куповати у продавницама. И када би им пристигао новац од њихових из Србије, морали би га мењати у посебно штампану валуту, која је важила само унутар логора. Тиме се спречавао бег. За покушај се није кажњавало смрћу, али јесте ускраћивањем следовања, одређивањем на тежи рад или притвором. Покушаји су били чести – неки успешно окончани по заробљенике, а неки по чуваре. Тако локалне новине као куриозитет доносе вест да је извесни поручник Божидар Илић три пута бежао из логора Ашах, и сва три пута враћен у логор.

За нашу причу значајна је посебно једна личност: Франц Хирман (Franz Hierman), гостионичар, сликар, песник, писац новинских чланака о историји свога места – пре, за време и после Првог светског рата, све до своје смрти 1933. године. Рођен 1870, Хирман није подлегао обавези службе на фронту, могао је остати на ратним задацима у свом Ашаху. И пре рата био је виђени грађанин, власник гостионице у центру места, општински секретар, члан председништва добровољачког ватрогасног друштва, хроничар свога места – а локална историја и уметност привлачили су га исто колико и локална политика.

Пред сам почетак рата Хирман иницира, израђује и 1913. у Ашаху на обали Дунава поставља споменик Зигфриду, јунаку нибелуншке легенде, јер је живело веровање да је његова лепа Кримхилд, након што јој је муж на превару убијен, а она кренула у осветнички поход – управо у Ашаху заноћила.

Наратив о њему, иако већ са патином и новим нијансама у које се може, али и не мора веровати, и данас је присутан у месту Ашах, а зграда његове гостионице још стоји у центру насеља на Дунаву – иако се, нажалост, у њој више не служи ни јело ни пиће, нити се може заноћити.

У рату, Хирман је укључен у организацију логора. Формирано је Удружење уметника Логорска барака (Künstlerverein Lagerzelt), састављено већим делом од командујућих у логору Ашах, чији је члан био и Хирман.

Удружење јула 1918. покреће акцију за подизање дома за ратне инвалиде округа Ашах и Ефердинг. У циљу прикупљања средстава организују продајну изложбу уметничких слика и цртежа локалних аутора. Изложба је отворена 11. августа, а њен куратор је Хирман, чија су се дела такође нашла на изложби. Није тешко наслутити да је међу ауторима изложбених експоната засигурно било и заробљеника.

Једна цртица, мали оглас у *Линцерском народном листу* (*Linzer Volksblatt*), била је подстицај да проширим своје теренско истраживање и више се посветим разговорима са локалним становништвом и колекционарима – од наратива до реалија и назад. Није то била потрага за предметима већ намера да се што је могуће веродостојније испричају појединачне приче, да историјско добије конкретан лик, да му се да глас.

Цртежи у дневницима, по спорадичним забелешкама или на кореспонденцијским картама заробљеника нису ретки. И у многобројним писмима са фронта налазимо цртеже пејзажа који су заробљенике окруживали. Оно чега скоро да и нема јесу *слике* настале у логорима, насликане руком заробљеника, а не помињаних „ратних сликара“ који су бивали ангажовани од своје Команде да сликају ратне сцене на фронту, али и да понекад, како рекосмо, одлазе у логоре и сликама документују живот у њима.

У логор Ашах доспео је и сликар Павле Паја Предраговић (1884–1928). Као држављанин Аустроугарске, иако је од своје четврте године са породицом живео у Београду, није учествовао у балканским ратовима. Његова слика *Гробље* из 1912. остаје нам као приказ тога времена. У Првом светском рату учествује, међутим, од првог дана. Породици шаље писма у којима црта и околне пејзаже, а шаље и једну слику са записом на полеђини „Велики мали Медведник, са положаја Јовања, Затишје, 1915“. Бива рањен у близини Ваљева, потом му се губи траг – до првих дописа породици из логора, када сазнају и за рањавање и да је у логору у Аустрији. Ови подаци доступни су нам захваљујући чланку Угљеше Рајчевића, који их је добио од породице, и објавио 1982.

Одвођење чак и тешко рањених у заробљеништво није било реткост ако се радило о становнику Србије којег би, по мишљену окупационе команде Србије, било потребно одстранити из земље. Песник из Ужица Милош Перовић (1874–1918), тешко рањен, депортован је у логор из болнице, након што му је ампутирана нога. Прошао је више логора. Један од њих је и Ашах, као и само четрдесетак километара удаљени логор Маутхаузен, где је водио филозофско-литерарне белешке, попут ове:

Живео рат! То је најчешћи и најјачи усклик у историји човечанства. И малоумни, као што су, људи никада нису били свесни тога, да тај узвик значи исто што и: живела смрт!

Студирао је у Бечу и Лајпцигу, а докторирао у Цириху. Своје забелешке у логорима водио је на немачком. Када је при размени заробљеника 1918. доспео у Француску, превео их је, и даље белешке водио на српском. Крај рата нажалост није дочекао. Умро је од последица рањавања и заточеништва. Остали су записи.

Склона сам да верујем да су се Предраговић и Перовић сретали у Горњој Аустрији. Да ли су сарађивали у раду на логорским новинама *Пулс*, у којима има и поезије и филозофије и илустрација, а ту је и превод на српски Шекспировог *Ошела*, 1916. године, на тристагодишњицу пишчеве смрти, коју су овим преводом обележили?

У српском позоришту логора Маутхаузен и Ашах изведен је и тај *Ошело* али и дела српских драматурга. Како сазнајемо из логорског листа за мај 1916:

Кадет, ђак, г. Никола Џанга, студент сликарства, ради позоришну завесу. Она има леп мотив за малање: симболично представљена српска девојка у лепој народној ношњи, која држи гусле и гледа замишљено, тихо и мирно пут Београда, који недалеко лежи у сумраку (што за данас има свог нарочитог значења). Кулисе такође биће ускоро декорисане. [...] цео спољни изглед, г. Џанга мала бојама, које означавају шаре и композиције српских националних боја, уметнички тумачених.

Никола Џанга (1892–1960) био је Предраговићев ученик из Уметничко-занатске школе у Београду; 1915. рањен је као и његов професор, и обојица су заробљени у болници и депортовани у исти логор у Аустрији. О раду логорског позоришта у Ашаху стигао је извештај и у *Београдске новине* окупационих власти у Србији – као добродошла пропагандна вест о „пријатној забави у логору“, о глумцима Спасићу, Бекићу, Злоковићу, Милошевићу и Стојадиновићу, који се „својим хумором и уметничким умећем брину за добро расположење Београђана“. На крају чланка забележено је да ће приход од продатих карата на тим представама бити достављен сиромашнима у Београду.

У логору Ашах приређивани су и концерти класичне музике, рецитована је поезија – некада у некој од барака, некада на отвореном. Било је међу заробљеницима и музичара и глумаца и писаца и сликара. Било је и професора, па и заробљеничке школе за голобраде извучене из клупа у Србији. Предавао се немачки, руски и француски језик, а понекад, по потреби и могућностима, и остали гимназијски предмети. Од значаја су били и курсеви описмењавања и учење латиничног писма – које је једино било дозвољено за јављање својима. (У окупираној Србији такође је била забрањена употреба ћирилице.) И онај ко пише и онај који прима писмо довијали су се на разне начине како прочитати толико жељене вести. Била је у логору и барака уређена као капела да се који помоли, а и свештеник, за последњи испраћај.

На појединим логорским картама које су упућиване у Србију, а које због цензуре садржаја нису доспеле на одредиште, па их откривам код овдашњих колекционара, у приватним збиркама или у архивима, налазим и покоју скицу Ашаха, у угловима већ ионако малих дописних карата. Један од тих цртежа носи потпис Ј. Штерића, којег срећемо и као илустратора логорских новина *Пулс* из логора Ашах, делом сачуваних

у Народној библиотеци Србије. У њима промичу илустрације, локални пејзажи, карикатуре – вешто и невешто исцртане.

Да ли су Хирман и Логорско удружење уметника и заробљенике прихватили као своје сараднике? Било би то свакако немогуће, али је сасвим извесно да су они својим умећем доприносили делатности ове групе, да су њихови радови продавани на локалним божићним и ускршњим вашарима, у акцијама прикупљања прилога за рањенике и удовице Горње Аустрије. Захваљујући томе заробљеници су долазили до боја и платна, и алатки за резбарење, или барем до парчета папира за цртање, а угаљ ће већ наћи.

Наведени примери потврђују да је оваква пракса постојала.

У једном чланку у новинама из Линца налази се податак о изради дрвеног резбареног стола окованог гвожђем, тешког 300 килограма, који се даје као добровољни прилог за ратне инвалиде у Мархтренку (Marchtrenk). Наведено је да је масивни сто у „московском стилу Кремља, по нацртима Хирмана израдио скулптор Јакоб Голобовић, сада ратни заробљеник“.

Како сазнајемо из чланка Угљеше Рајчевића, Предраговић је у логору насликао више портрета, како својих другова тако и логорског особља, а заузврат је од њих добивао веће следовање хране. Из истог извора сазнајемо и да је сестрама после рата причао како су га аустријски војници пустили једном да сам оде до Линца по боје и сликарски материјал.

Где су те слике, где су портрети настали у тим годинама?

У биографији Предраговића стоји да су очувани углавном његови радови из послератног периода јер су они предратни нестали или уништени током рата, а да је у рату био на фронту па у логору.

Угледавши портрет Франца Хирмана у једној кући у Ашаху, а знајући да је Хирман и сам сликао, а био и у команди логора у Ашаху, помислила сам да би аутор могао бити Предраговић. У горњем десном углу неуобичајено великим словима доминира исписано име портретисаног, а испод имена „Ашах, 1917“. Хирмана и Предраговића могла је поред сликарства повезати и љубав према музици – обојица су свирали виолину. Признајем, није стил тај који је водио моје мисли, јер нисам стручна да о томе говорим, већ историја. И то се показало као тачно: у левом углу слике записано је: *Serb. Kriegsgefang. Predragovic Pavle, Kunstmaler von Belgrad* (Српски ратни заробљеник, Предраговић Павле, уметнички сликар из Београда).

Иако ми се првобитно чинило да детаљно бављење биографијом једног од команданата логора, којем сам се због других аспеката детаљно посветила, не може бити од значаја за сазнања о српским заробљеницима, показало се супротно. Велику захвалност за приступ подацима о Хирману дугујем лекарки у пензији, госпођи Динстл (*Elisabeth Dienstl*), и господину Голкеру (*Adolf Golker*), инжењеру у пензији. Обоје су предани хроничари свога града Ашаха.

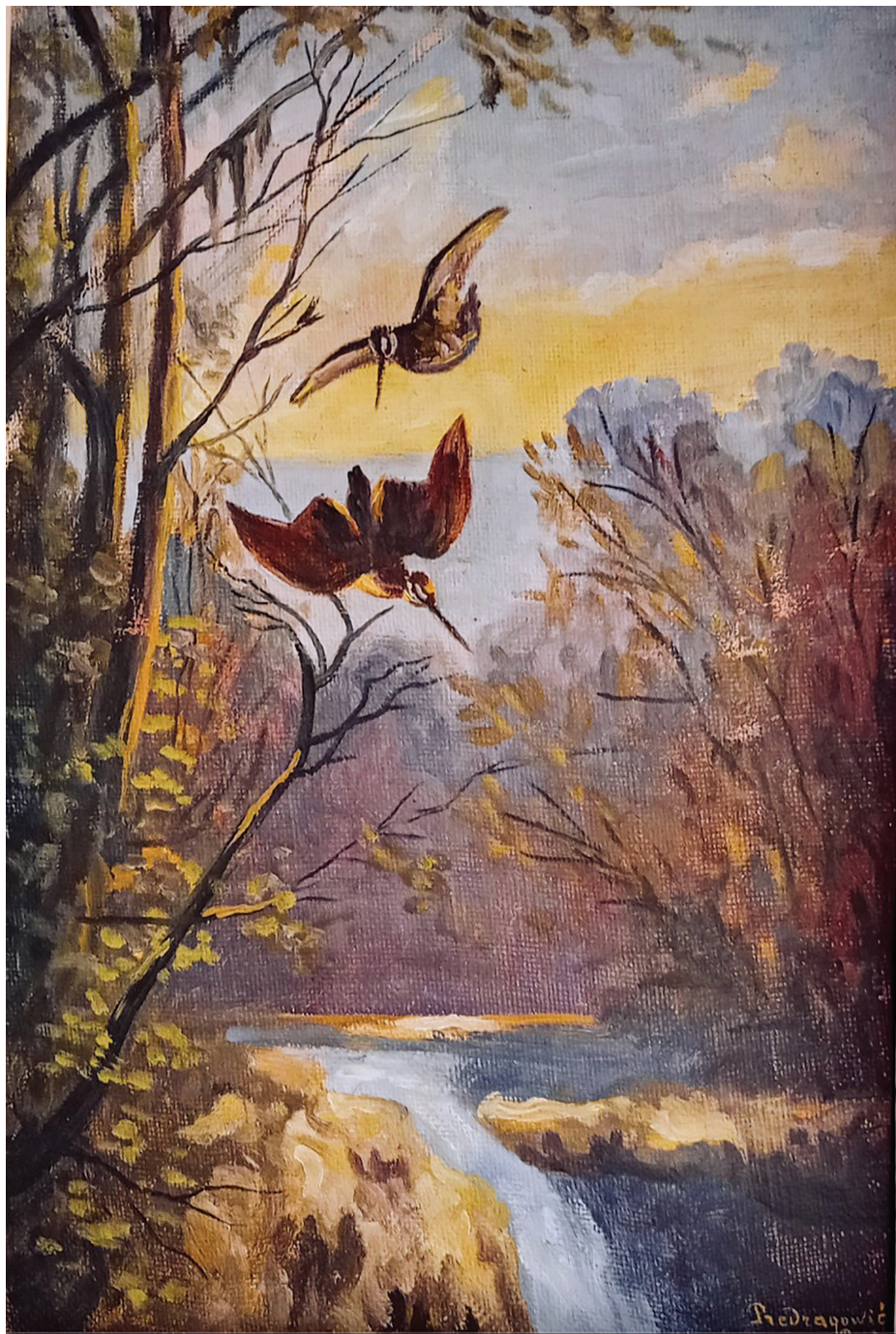
Трећа особа значајна за моја истраживања о српским заробљеницима у Ашаху је професор математике у пензији, господин Егерсторфер (*Johann Eggerstorfer*), чијом заслугом скоро две године касније налазим још једну Предраговићеву слику, такође у Ашаху и у приватном влас-

ништву. Овај пут је у десном углу потписана само са „Предраговић Павле, 1917“. Нема назива. Усуђујем се дати јој, привремено, назив *Чайље на реци Ашах*. У близини логора протиче речица Ашах. Можда је ипак мотив са Дунава или неког рукавца, али свакако није портрет настао у затвореном простору, нити приказ логора. Мотив слике потврђује и податке да су се, од 1917, услови живота у логорима мењали набоље. Свакако да је један сликар попут Предраговића тада могао имати и привилегију да излази и повремено се слободно креће (у прве две ратне године не наилазимо на овакве примере).

Ове две уметничке слике први пут се објављују у овом зборнику, у част и из захвалности Весни Матовић, која је многе сараднике увела у истраживање периодике и у сагледавање контекста књижевности, сликарства и музике.

Слика 1: Павле Предраговић, *Портрет Франца Хирмана*, 1917, приватна збирка

Слика 2: Павле Предраговић, Чапље на реци Ашах, 1917, приватна збирка

Gordana Ilić Marković

*Auf den Spuren einer Geschichte aus der Kriegsgefangenschaft
Pavle Paja Predragović in Aschach an der Donau*

Zusammenfassung

Text widmet sich der Kunst in den Kriegsgefangenenlagern im Ersten Weltkrieg. Die seltenen Tagebücher oder Korrespondenzkarten von Kriegsgefangenen sind vereinzelt mit kleinen Illustrationen verziert. Auch in den Briefen von der Front sind vereinzelt die Skizzen von Landschaften und Personen zu finden – allerdings nur, wenn diese von der zuständigen Zensurstelle freigegeben wurden. Großenteils erhalten sind nur die Werke der Kriegsmaler, die von der Propagandabüros jeweiliger Staaten, darunter auch Österreich-Ungarn und Königreich Serbien, für Eigenbedarf in Auftrag gegeben wurden. Die Funde von Kunstwerken, die in den Lagern von serbischen Kriegsgefangenen selbst angefertigt wurden, sind dagegen eine wahre Seltenheit. Sie wurden überwiegend in den letzten Kriegsjahren als Verkaufsstücke für die Wohltätigkeitsausstellungen einzelne Kriegsgefangenenlager entstanden. In dem vorliegenden Beitrag wird ein kurzer Überblick über die serbischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs mit dem Schwerpunkt auf der Rolle der Kunst in den Lagern Aschach an der Donau und Mauthausen in Österreich gegeben. Der Hauptmerk gilt den zwei im Privatbesitz erhaltenen Ölgemälden des serbischen Malers Pavle Predragović (1884–1928), die aus der Zeit seiner reijährigen Kriegsgefangenschaft im Lager Aschach an der Donau. Stammen. Beide Gemälde sind mit dem Jahr 1917 datiert. Es handelt sich um ein Portrait und ein Landschaftsbild, die im Zuge der Feldforschung von der Autorin des Beitrages entdeckt und hier erstmal vorgestellt wurden.

Schlüsselwörter: Maler im Krieg, Erster Weltkrieg und Kunst, Kriegsgefangene